

”HEMLIGHETERNA OCH EDERNA”

Frimurarna i det finska samhället och i offentligheten 1756–1996

Frimureriet definieras i denna skrift som en lära i levnadskonst, som grundar sig på de forna byggargillenas tradition. Åsikterna om frimureriets karaktär är emellertid kontroversiella. I frimurarnas egna grundstadgar och tillkännagivanden framställs idévärlden som en moraliskt högtstående djupandlighet och som en människonära lära om tolerans, broderskap och kärlek. Å andra sidan har exempelvis den katolska kyrkan, de antifrimureriska sammanslutningarna, de politiska ytterlighetsriktningarna, ett flertal massmedier och många privatpersoner inte funnit något positivt i hela rörelsen.

Frimureriet förutsätter av sin utövare tro på att det finnes en Den Högste och vill erbjuda andliga byggnadselement åt män som är intresserade av att utveckla sig själva. Till frimureriet hör åldriga ceremonier och ritualer, med vilka undervisningen sker och som man vill hemlighålla för att bevara deras förmåga att förmedla undervisningen. I frimurarlogerna diskuterar man inte politik, affärer eller religion. Kvinnor godkänns inte som medlemmar i frimurarlogerna.

På de Brittiska öarna kan man från år 1600 helt säkert tala om sådana gillen av yrkesbyggare, operativa loger, i vilka det som medlemmar ingick även andra än yrkesmän av facket. I de spekulativa logerna, som uppstått ur dylika sammanslutningar, diskuterades förutom fackfrågor som hörde till byggandet, även frågor som gällde förkovran av människans eget jag samtidigt som man utövade social hjälpverksamhet. År 1717 grundades storlogen i London, vilken gav åt den presbyterianska prästen James Anderson i uppdrag att uppgöra en Grundstadga, som grundade sig på byggarnas åldriga stadgar och etiska anvisningar. Andersons Grundstadga, uppgjord med bistånd av stormästaren för storlogen i London, teologiedoktor Theophilus Desaguliers, utkom år 1723 och lade grunden till utvecklingen av en moral-filosofisk ideologi. Ideologins grundtankar har återgetts ovan.

Från år 1686 har frimureriet motarbetats och anklagats än för intrigmakeri mot staten och konspirationer, än för okristlighet och kyrkofientlig verksamhet. Man kan således med fog säga, att frimureriets födelsevagg utsatts för häftig gungning. Även i Finland har frimureriet mött svårigheter av samma slag. Då den första frimurarlogen hade här påbörjat sin verksamhet på slutet av 1750-talet, framförde man på stiftsmötet i Borgå stift redan år 1769 skarp kritik mot frimureriets idévärld och verksamhet.

Påtryckningen, som tidvis varit mycket stark, har lett till att i detta arbete utredas hur den kommit till uttryck och varför frimurarna i Finland i eget tycke råkat ut för orättvist bemötande. Därtill har det undersökts hur de själva har

påverkat detta och hur frimurarna har fungerat som samhällsmedlemmar. Svar har sökts förutom inom samhället även bland frimurarna själva, genom att klarlägga de drag som genom århundradena har satt sin prägel på idén och på dem som ivrat för den.

Det allmänreligiösa frimureriet, som inspirerats av upplysningstidens idéer, spred sig från England snabbt och nästan samtidigt till kontinenten och de transoceaniska kolonierna, överallt proklamerande tanke- och yttrandefrihet samt förkunnande idéerna om broderskap och humanitet. I Frankrike mottogs det med välvilja och antog en strikt kristen form sedan det därifrån kommit till Sverige. Den första logen i Sverige grundades år 1735. Jordmånen visade sig vara fruktbar och den första början var lätt, då flera kungliga deltog i verksamheten. Logen som var avsedd att verka i Finland grundades år 1756. Impulsen här till utgjordes av Sveaborgs stora befästningsarbeten utanför Helsingfors och garnisonen på Sveaborg. Den finska S:t Johannes Logen S:t Augustin verkade dels i Stockholm, dels i Åbo, senare huvudsakligen i Helsingfors. Logen hade under hela den tid den verkade inalles 460 medlemmar, av dem var 60,6 procent officerare, 12,6 procent jurister, 8,9 procent tjänstemän och 2,8 procent präster.

Samtidigt med S:t Johannes Logen S:t Augustin verkade i Finland ett tiotal andra hemliga sällskap. De minnen de efterlämnat inleddes i folktraditionen och kom att förknippas med frimurarna. Ännu hundra år efter att de hemliga sällskapen hade upphört trädde de fram ur det förgångna och kastade en säregen skugga över frimureriet.

Då Sverige led förlust i kriget anslöts Finland till Ryssland år 1809. Verksamheten i Logen S:t Augustin hade fortsatt till år 1808; officiellt avbröt stormästaren verksamheten först år 1813. De ryska tsarernas inställning till frimureriet var till en början lojal, men förvandlades småningom till misstro. Förbuden mot hemliga sällskap, som utfärdades 1822, 1826 och 1848 omöjliggjorde frimurarlogernas verksamhet i hela Ryssland, således även i Finland.

Några finnar som flyttat till Amerika som emigranter började år 1919 bygga vidare på en plan att grunda en frimurarloge i det självständiga Finland, i Helsingfors. Sedan Finland blivit självständigt ledde projektet till att Suomi logen 1 grundades 22.8.1922, följande år tillkom logen Tammer i Tammerfors och logen Phoenix i Åbo. Storlogen i Finland grundades 1924; fram till slutet av år 1939 hade 407 män anslutit sig till organisationen, 38 utländska storloger hade erkänt (godkänt) storlogen i Finland.

Det mest naturliga hade varit, att frimureriet skulle ha inletts i den nya republiken på det västra grannlandets initiativ och med dess bistånd, men då finnarna till en början hade sitt intresse riktat mot Danmark, England och Förenta Staterna, blev det ingenting av samarbetet med den stora landslogen i Sverige. Frimureriet uppskattades fortfarande högt i Sverige då konungen verkade som storlogens stormästare. Stora Landslogen i Sverige återupplivade år 1923 den på kristen grund verkande S:t Johannes logen S:t Augustin, som inledde sin verksamhet på nytt i Helsingfors.

Det finska frimureriets begynnelsekedje på 1920-talet förflöt i positiva tecken, men de nya lärorna från Tyskland om ”den nya kämpande världs-

ordningen” slog utan pardon det spirande finska frimureriet. I landet som nyss blivit självständigt ställdes frimureriet småningom i motsatsförhållande till fosterländskhet, nationella traditioner och den unga självständiga kyrkans målsättningar. Då frimureriet påstods gå den internationella judendomens ärenden, började man i de chauvinistiska kretsarna se det som ett hot mot såväl den fria affärsverksamheten som mot den finsknationella kulturen.

Frimureriet drabbades i Finland av ett hårt slag då man i utkanterna av Helsingfors, på Tattarmossen på sensommaren 1930 av en händelse fann flera delar av stympade lik. Som förövare misstänktes medicinestuderande som möjligen behövde kroppsdelar i sina studier eller frimurare som påstods ha behövt dem i sina ritualceremonier. Studerandena föll snart bort från listan över misstänkta, men frimurarna figurerade nästan två år i tidningsrubrikerna fastän man inte kunde anföra något enda bevis mot dem. Som förövare avslöjades i augusti 1932 fyra psykiskt störda, överreligiösa personer, som från ”Ovan” fått uppmaningen att utföra stympningen. De skyldiga dömdes till fängelsestraff av varierande längd, men kampanjen, som tidningspressen utan orsak riktat mot frimurarna, lämnade dock en bestående skugga över det finska frimureriet.

I S:t Johannes logen S:t Augustin hade officerarnas andel varit stor, men i början av 1930-talet fanns det endast 22 officerare i de finska logerna. I samband med fallet Tattarmossen frågades det offentligt om en man som avgivit frimurarlöfte kunde tjänstgöra som officer. Förfrågningarna ledde till att saken togs upp i Officersförbundet på våren 1931. Skyddskårens distriktschef övl. Paavo Susitaival framförde då att man skulle ge ut en kommuniké, i vilken Officersförbundet av principiella skäl anser det vara olämpligt för en finsk officer att tillhöra en frimurarloge. Ärendets behandling varade länge och ledde till att befälhavaren för krigsmakten Hugo Österman 8.6.1934 skrev ett brev, i vilket han förbjöd sina underlydande att tillhöra frimurarloger. Sedan förbudet trätt i kraft avgick sammanlagt 18 officerare och två civilpersoner från de finska logerna. Även de officerare som varit medlemmar i den svenska logen befriades från sitt medlemskap i logen.

Det tredje angreppet på 1930-talet mot de finska frimurarna kom från kyrkligt håll. Viborgs synodalmöte på hösten 1932 och kyrkomötet i Åbo på våren 1933 dryftade speciellt om det var passande att kyrkans tjänare kunde tillhöra en frimurarloge. Man föreslog en ändring av kyrkolagen, som skulle förbjuda medlemskap. Kyrkomötet fattade emellertid inte ett sådant beslut, men den offentliga uppståndelsen kring ärendet var ägnad att försämra bilden av frimurarna i offentligheten.

Även de politiska extremrörelserna bildade på 1930-talet front mot frimureriet enligt modellen från Tyskland. Akateeminen Karjala-Seura, Lapporörelsen, Isänmaallinen Kansanliike, Viitasaaren isänmaallinen seura och de nationalsocialistiska organisationerna höll frimurarärendet ständigt på tal, publicerade matriklar över frimurare och gav ut tryckalster som koncentrerat sig på att bekämpa frimureriet.

På hösten 1939 arbetade fem loger, av vilka en var svenskspråkig, under Storlogen i Finland. Sammanlagt hade 407 män blivit godkända till dessa loger.

Den svenska logens medlemsantal var något större. De hårda förföljelserna krävde, utöver officersmedlemmarnas avgång, även sin tribut av den övriga medlemskåren. Logernas verksamhet började tyna bort, en del av medlemmarna blev passiva, och då det nästan inte kom några nya medlemmar, var de aktiva medlemmarnas antal i storlogen i Finland endast 278 då vinterkriget bröt ut. Decenniet avslutades med att riksdagsman, övl. Paavo Susitaival 7.9.1939 inlämnade en riksdagsmotion, som syftade till att i lag förbjuda frimurarverksamheten i Finland. Motionen ledde emellertid inte till något resultat utan förkastades utan diskussion 23.4.1940.

Sedan president Kyösti Kallio avsagt sig ämbetet 27.11.1939 godkände riksdagen en undantagslag gällande presidentval. Statsminister Risto Ryti, som var medlem av Suomi logen No 1, föreföll att vara den starkaste kandidaten som efterträdare. Frimurarna var bekymrade över det utrikespolitiska lägets möjliga inverkan på frimureriet i Finland. Statsminister Ryti framförde i de diskussioner han förde med sina frimurarbröder, att i något politiskt skede skulle det med tanke på landets bästa vara önskvärt, om inte rentav nödvändigt, att göra ett avbrott i frimurarverksamheten. Han betonade, att initiativet till avbrottet borde tagas av frimurarna, då en tvångsnedläggning av det finska frimureriet skulle i Amerika ses som en kränkande handling och att avbryta det svenska frimureriets verksamhet i vårt land, skulle vara ett direkt slag mot konungen, som var stormästare i den stora landslogen i Sverige. I fullt samförstånd med statsmakten avbröt den högsta ledningen för de båda frimurarorganisationerna verksamheten i början av år 1941. Sedan Ryti blivit vald till republikens president höll frimurarna inte mera någon kontakt med honom.

Under det andra världskriget orkade endast Finlands små national-socialistiska föreningar upprätthålla hatet mot judarna och frimurarna. Kriget tog slut för Finlands del 4.9.1944 och redan på senhösten 1944 planerade man att på nytt inleda logeverksamheten. När varken storlogens stormästare, deputerade eller biträdande stormästaren mera stod till förfogande, kunde verksamheten påbörjas först på våren 1945. Starten var inte lätt, ty logelokalerna hade man avstått ifrån, av inventarierna hade en del förkommit och logernas medel hade donerats till en välgörenhetsstiftelse.

Ett intressant skede, som i och för sig inte hörde till frimureriet, sammanhänge med krigsslutet, krigsansvarighetsprocessen, i vilken tre frimurare var inblandade: Risto Ryti som åtalad, Toivo Tarjanne som åklagare och Hjalmar Procopé som försvarsadvokat. Processen inverkade inte på deras frimurarmedlemskap; Toivo Tarjanne valdes senare till stormästare i Storlogen i Finland.

1950- och 1960-talen var en intensiv påbyggnadsperiod och ända till slutet av 1970-talet fick frimurarrörelsen utvecklas i lugn och ro i Finland; i mitten av decenniet verkade på olika håll i landet redan 75 loger. Småningom började emellertid tidningsskrivierier uppenbara sig, i vilka frimurarna såväl miss-tänktes som anklagades för att gynna varandra, man började igen diskutera konflikten mellan frimurarlöftet och landets lagar och man fäste uppmärksamhet vid ritualerna som antogs vara religionsfientliga. I sensationsartiklarna plockade man in rykten, antaganden och påståenden från tidigare historier. Som

bildmaterial använde man bilder och teckningar, som man lånat från utländska boulevardtidningar.

1980-talet blev i offentligheten för frimurarna i Finland nästan en upprepning av 1930-talet. P2-skandalen som hade inträffat i Italien förde på ett anslående sätt frimurarna fram i världens massmedier och fastän P2-logen inte ens var en laglig frimurarloge, började man med den som exempel diskutera huruvida frimureriet alls passade in i det moderna samhället. Saken kom ytterst tillspetsad fram i samband med oklarheterna kring byggandet av metron i Helsingfors. I processen som uppstod kring metron och som gällde den s.k. förvaltningsgrenens tjänstefel och tagande av mutor, var ca 50 personer åtalade, av dem två frimurare. Den ena av dem dömdes. Då till sittande domare i rätten hade förordnats en frimurare, utvecklade pressen av händelseförloppet ”en stor frimurarprocess” och publicerade som fyllnadsmaterial i sina skrivelser rikligt med annat material med anknytning till frimureriet.

Under åren 1981-90 utkom i Finland 1411 artiklar om frimureriet, av vilka 595 var negativa, 633 hade nyhetskaraktär, 56 var osakliga och bara 127 var positiva. Ämnen för skrivelserna var utöver metroaffären och P2-skandalen, kommunalpolitiken och frimurarlöftets relation till tjänsteden. Vidare ondgjorde man sig över att frimurarmatriklarna inte var offentliga. Skrivelserna berörde också frågor som gällde kyrkan och religionen eller också bestod de av vanligt klander och förtal. Också etermedierna publicerade frimurarnyheter, men deras sätt att behandla dem var sakligare än pressens. För sin artikel i tidskriften Seura, i vilken frimurarna smädades, dömdes redaktören Eeropekka Rislakki till sex månaders villkorligt fängelsestraff; några andra domar som skulle ha berört representanter för massmedierna fälldes inte. Storlogen i Finland sände under hela decenniet in endast två rättelser, då man av tidigare erfarenhet visste, att tidningarna inte publicerar rättelser och för att man ansåg det vara onödigt att bemöta lögnaktiga anklagelser.

I riksdagen togs frimurarärendet upp flera gånger under 1980-talet. Speciellt vänsterns representanter Heli Astala och Paula Eenilä samt representanterna för det lilla landsbygdspartiet Heikki Rinne och Sulo Aittoniemi fungerade som aktiva frågeställare och motionärer. Svaren på förfrågningarna gavs av respektive justitieministrar, som betonade att frimurarverksamheten i Finland är kontrollerad medborgarverksamhet som stöder sig på lag och att det aldrig framkommit mot frimurarna något sådant som skulle ge anledning till ett ingripande i deras verksamhet.

Den diskussion som ägt rum inom kyrkan kom i gång i Uleåborgs stift på hösten 1981. Vissa vid ett möte framförde diskussionsinlägg, som skarpt riktade sig mot frimureriet, ledde frimurarna till att söka öppen diskussion med representanter för kyrkan. Diskussionerna ledde till att Kyrkans Forskningscentral började forska i saken. Teologiedoktor Harri Heinos första undersökning, Vapaamuurarius ja kristinusko (Frimureriet och kristendomen), gjorde att uppfattningarna om frimurarnas religiösa åsikter blev mera vidsynta och visade att frimureriet varken är en religion eller en institution som konkurrerar

med kyrkan. Heino fortsatte sina undersökningar och publicerade år 1995 utredningen *Mihin vapaamurari usko?* (Vad tror frimuraren på?) I den granskas frimurarnas värderingar, etik och religiositet. Undersökningen visade, att de finska frimurarna respekterar såväl kristna livsvärden som samhällliga institutioner i högre grad än jämnåriga finska män i referensgrupperna.

Då man jämför den påtryckning som på 1930-talet utövades på frimureriet, med den uppståndelse som uppammades på 1980-talet, kan man finna en stor mängd beröringspunkter. Trots att den allmänna kunskapen snabbt ökat och mediamaskineriet explosionsartat utvecklats, var det fortfarande synnerligen svårt att bekämpa fördomar och negativa inställningar. Profit- och sensations-hungern hos några massmedier och misstron som somliga inom kyrkan hyste var fortfarande dagliga företeelser, liksom även det, att de som byggde upp sin politiska karriär passade på varje tillfälle, men ur frimureriets synpunkt var detta oangenämt.

En viktig olikhet i jämförelse med 1930-talet bör man dock notera: under rabaldret på 1980-talet hyste man inom den finska försvarsmakten inga misstankar mot frimureriet eller de finska frimurarna, ej heller kom man med några anklagelser. Frimurarofficerarna hade på ett övertygande sätt visat, att fosterlandets allmänna välfärd och landets försvar var varje frimurares ovillkorliga plikt.

De två mest synliga orsakerna till den i detta arbete beskrivna konflikten, som rått mellan frimurarna och det finländska samhället, har varit "hemligheterna och ederna" dvs. det hemliga som hör till frimurarritualerna och det avgivna tysthetslöftet att bevara hemligheterna. Konflikten mellan medborgarsamhället som blivit allt öppnare och det förmodat hemliga sällskapet, frimureriet, som följer gamla traditioner, existerar fortfarande trots att frimurarna mer än förr framträtt i offentligheten. Det rikliga materialet som massmedierna producerat har emellertid inte klargjort begreppen utan ytterligare förvirrat dem. Då frimurarna inte haft jämlika möjligheter att å sin sida beskriva sin idévärld och verksamhet, har man inte kunnat rätta till situationen.

Frimurarna är av den åsikten, att man inte för det löfte (den försäkran) de avger får använda termen ed, då en ed förpliktar den edsvurna utåt, mot andra människor, men frimurarlöftet gäller endast det löfte han givit sig själv. Frimurarlöftet står inte i konflikt med tjänsteden eller soldateden. Den öppna diskussionen om detta har försvårats också av det, att man i offentligheten har påstått att förutom ritualerna även mycket annat hör till det som hålles hemligt. Man har fäst stor uppmärksamhet vid att frimuraren, enligt vad som påstås, lovar vid avgivandet av sin försäkran underkasta sig förskräckliga straff om han bryter sitt löfte. I undersökningar som gjorts av de högsta finska judiciella myndigheterna har man emellertid inte funnit någon som helst grund ens för dessa anklagelser.

På samma sätt som påståendet om frimurarlöftet, är frågan om frimurarnas ritualhemligheter olöst, trots att man diskuterat ritualerna öppnare än förr. Massmedierna har haft svårt att vänja sig vid förklaringen, att då det är fråga om en upplevelsebetonad hemlighet, yppas den endast genom den personliga upp-

levelsen. Det går således inte att göra den allmänt känd genom tryckalster, skådespel eller förevisningar i televisionen.

Forskningen visar, att frimureriet har i Finland blivit det sista spöket i ett medborgarsamhälle som ställer krav på intimitets- och minoritetsskydd, en vålnad med vilken man har skrämt medborgarna och som man ostraffat har fått förolämpa. Frimurarna har haft mycket svårt att bibehålla jämvikten och försvara sig mot offentlighetens tryck från olika håll. Frimureriets häftiga motståndare Paavo Susitaival kungjorde år 1932, att ”frimurarna har delvis medgett eller åtminstone oemotsagt tillåtit att man offentligt påstår, att de av sina medlemmar avkräver eder som hotar med döden”. År 1985 meddelade en redaktör i Nyslott ”att de förolämpade och smädade kommer lättare undan om de inte bryr sig om sin heder, när tidningarna ändå skriver vad de vill”. Att tiga har således ansetts betyda att man medger att påståendena är riktiga, att försvara sig har räknats som bevis på att man är skyldig.

I utredningen av konfliktens orsaker har det också blivit undersökt av vilken orsak man anslutit sig till en frimurarloge, medlemskårens åldersstruktur, fördelningen på olika yrken, skolunderbyggnad, frimurarnas värderingar och religiositet, samt frimurarnas verksamhet i samhället. Av anslutningsorsakerna anses behovet av att andligen utvecklas och att vidga vänkretsen vara de viktigaste; det hemlighetsfulla som förknippas med frimureriet och de ekonomiska fördelarna, som medlemskapet eventuellt för med sig, är av ringa betydelse för såväl dem som söker inträde i organisationen som för dem som länge varit medlemmar. Såväl åldern då man blir medlem som medlemskårens medelålder har alltjämt stigit. Nuförtiden ansluter man sig vid vid i genomsnitt 44,2 års ålder och medelåldern är 52,3 år. Bland medlemmarnas allmännaste yrken finns verkställande direktör, ingenjör med olika slags utbildning, ekonom, läkare, jurist, bankdirektör, rektor och lärare, försäljningschef, forstmästare och arkitekt. 59,8 procent av medlemmarna återfinns bland de 25 allmännaste yrkena. Undersökningen visar, att 54,1 procent har högskoleexamen och 32,2 procent student- eller institutsexamen. För alla 24 år fyllda manliga personer är motsvarande tal 12,5 procent och 42 procent.

Den finska frimurarrörelsen har trots motgångarna i hög grad utvecklats; inom organisationen har det funnits flera som varit välförtrodda med frimureriet, och som har stärkt den frimureriska idévärlden och fördjupat mureriets lärdomar. Deras arbete har kompletterats av goda påbyggare, organisatörer och organisationsledare. Sedan år 1922 har 12000 män anslutit sig till de finska frimurarlogerna, år 1996 var det sammanlagda antalet frimurare i Finland över 7000.

Översättning Carl-Gustaf Gref